

Відродження українсько-турецьких відносин на початку ХХ століття

УДК:94:327

Богдан СЕРГІЙЧУК
кандидат історичних наук,
перший секретар відділу
закордонного українства
Департаменту зв'язків із
закордонним українством
та культурно-гуманітарного
співробітництва

Втрата нашим народом у кінці ХVІІІ ст. державності, природно, поступово витіснила з історичної пам'яті сусідів образ українства, тим більше, що аж до початку ХХ ст. воно не спромоглося на створення потужної політичної сили, яка дієвими акціями привернула б увагу тогочасного світу до долі нащадків славної колись козацької нації.

Тому й не дивно, пишуть турецькі історики, що немає жодних свідчень до початку Першої світової війни про контакти Османської імперії з якоюсь українською націоналістичною організацією. Проте турецькі інтелектуальні кола жваво цікавилися проблемами національних меншин у Російській імперії, особливо долею тюркських народів.

Крім того, деякі особи тюркського походження, які емігрували з Росії й мешкали в Стамбулі, постійно нагадували Порті про свої проблеми.¹

Справжнє розуміння ваги українського питання пробуджується в Туреччині за часів Першої світової війни, коли ідея визволення України за допомогою держав Четверного союзу знаходить повне співчуття й підтримку з боку керманічів турецької політики. Перші українсько-турецькі контакти в цей час були пов'язані з діяльністю місії Союзу визволення України (СВУ) у Стамбулі. Саме ця організація виступить на території Османської імперії як чинник відновлення українсько-турецьких відносин.

Представником СВУ в Туреччині було призначено Мар'яна Меленевського (Басок). Він був соціал-демократом і лідером Української соціалістичної групи «Спілка», яка мала контакти з Російською соціал-демократичною робітничою партією. Представник прибув до Стамбула з Відня через Бухарест і Софію в жовтні

¹ Kirmlı H. *The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. Volume 34. Number 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. – S. 181.*

Summary
The author examines the history of relations between Ukraine and Turkey during the First World War. Historical facts presented in this article, allow us to estimate the role of Turkey in the struggle for the independence of Ukraine. There is every reason to believe that the foundations of today's neighborly relations between Ukraine and Turkey were laid in that difficult period.
Keywords: Turkey, Ukraine, independence, statehood, war

1914 р., ще до вступу Туреччини у війну.²

Уже на третій день після прибуття М. Меленевського до Константинополя його прийняв міністр внутрішніх справ Талаат-паша, який заявив, що «Порта, як берлінський і віденський кабінети, усвідомлює необхідність звільнення України від російського панування. Коли Росія буде переможена, то турецький уряд сприятиме українському народові в справі створення ним незалежної держави».³

Подібну позицію висловив Талаат-паша невдовзі й у розмові з представниками Головної Української Ради Лонгином Цегельським і Степаном Бараном, яких він прийняв у своєму робочому кабінеті в Стамбулі 9 листопада 1914 року. Аналогічних поглядів дотримувався і лідер правлячого тріумвірату – Енвер-паша.

Політичні наслідки декларації Талаат-бея для українців було важко переоцінити. Це перша в міжнародних відносинах того часу офіційна заява, у якій за українським

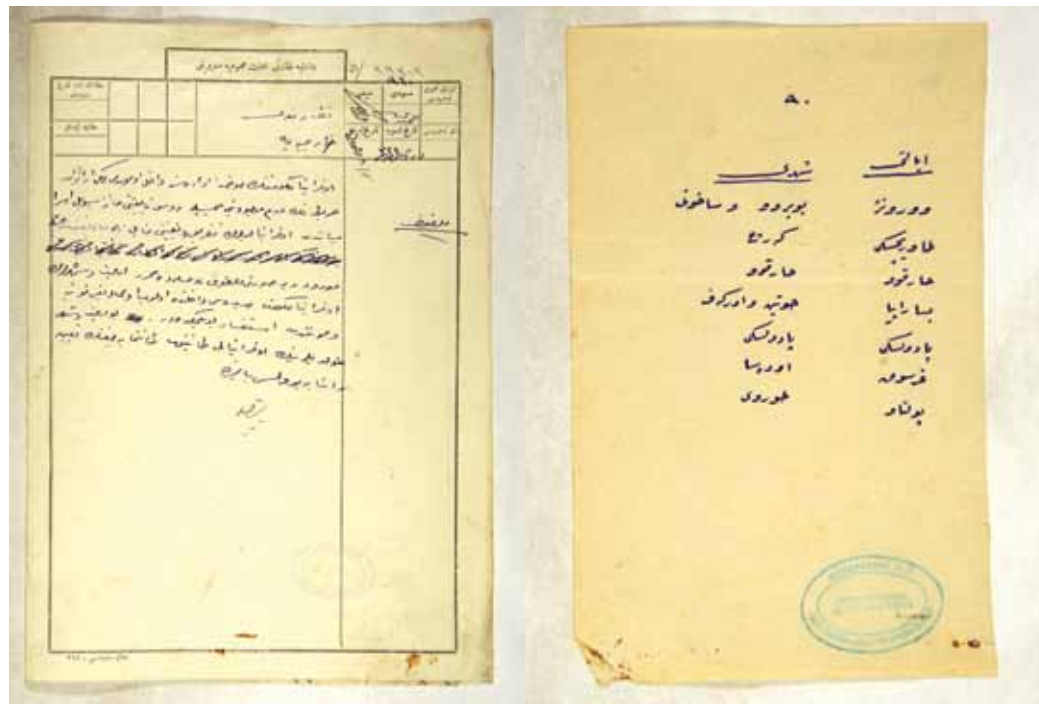
² *Ibid.* - S. 182.

³ *Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (ЦДАВОВУ): Ф. 4405. – оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 28.*

народом визнавалося право на створення незалежної держави.

На початку війни сторони планували здійснення спільної операції з висадки десанту на Кубані. Однак у листопаді 1914 р. Енвер-паша, підтримавши загалом таку операцію, назвав її умовою досягнення цілковитого панування на Чорному морі, що було практично недосяжним. Виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, а також ураховуючи настрої більшості населення Кубані та України проти Туреччини, шансів на успішне здійснення операції не було. І на сухопутному, і на морському театрах війни ініціатива поступово переходила до російських військ. Крім того, якби українські представники прибули на Північний Кавказ в обозі турецького десанту, то їх вважали б представниками ворожої, окупаційної армії.

Турецький уряд, незважаючи на відхід від ідеї десантування на Кубань, усіляко сприяв контактам представників СВУ з полоненими українцями, які опинилися на території Османської імперії, аби полегшити їм становище. Скажімо, у таборі в Ізмірі

матросів-чорноморців було близько 300, половину з яких становили українці з Наддніпрянщини та півдня України. Вони просили, щоб керівництво табору «дозволило їм вибрати свого кухаря, котрий варив би їм їсти, бо турки не уміють варити борщу».⁴

З огляду на те, що багато моряків були неписьменними, філія СВУ в Стамбулі ухвалила відрядити до них «учителя українського письма і давати відчити на національні та соціальні теми, а щоб була можливість займатися науками, було рішено просити турецький уряд, щоби всіх полонених українців відділити від росіян».⁵

Стараннями константинопольської філії СВУ в 1915 р. вийшов турецькомовний збірник «Україна, Росія й Туреччина», де зокрема було вміщено статті Л. Цегельського «Україна й Туреччина», М.

4 ЦДАВОВУ: Ф. 4405. – Он. 1. – Спр. 14. – Арк. 19.

5 Там само. – Арк. 19, 20.

Меленевського «Культурна праця для українців», а також відозва СВУ до турецького народу.

Уже згадуваний Х. Киримли віддає належне діяльності Союзу Визволення України, який ще на початковій стадії війни провів відповідну роботу з метою закріплення в стратегічних планах Центральних держав намірів щодо підтримки української незалежності,⁶ про що детально описується в його статті «Діяльність «Союзу визволення України» на території Османської Імперії протягом Першої світової війни».⁷

Можна погодитися з автором, що це – своєрідний пролог до Берестей-

6 Kırımlı H. *Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21*. S. 201.

7 Kırımlı H. *The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War*. – S. 177-200.

ської угоди від 9 лютого 1918 р., який готувався вже тоді, наприкінці 1914 р. в Стамбулі, де тамтешній німецький амбасадор переконував свого канцлера в необхідності дати гарантії Берліну, оскільки контакти, які були нав'язані СВУ в Стамбулі з початком Першої світової війни, мали велике значення для вироблення прихильної позиції делегації Османської Порти на Берестейських переговорах. У їх ході 17 січня 1918 р. турецька та українська делегації зустрілися в приватному порядку. Головними питаннями, які порушила турецька сторона, було визначення південних кордонів України та проблема власності колишнього російського Чорноморського флоту. У свою чергу українська сторона порушила питання щодо надання дозволу на вільне проходження суден через протоки, які Туреччина обіцяла відкрити для торговельних суден у мирний час та, з певними

обмеженнями, у військовий.⁸

Третій період переговорів у Брест-Литовську розпочався 30 січня під головуванням Талаата-паші. Головним питанням порядку денного було українське. Представник більшовицької Росії Троцький заявив, що (Центральна – Б. С.) Рада веде війну з радянськими військами, і він запропонував провести переговори з двома представниками «Радянської України». Міністр закордонних справ Німеччини Кульман заявив, що до прибуття делегації Центральної Ради українська тематика не обговорюватиметься. На думку Талаата-паші, метою Троцького було максимально затягнути переговори і в цей час вплинути на німецьких та австрійських соціалістів. Тому потрібно було якнайшвидше укласти мирну угоду з Україною, а також надати їй військову допомогу. У зв'язку з цим турецький міністр 4 лютого повідомляв до Стамбула: «Намагаємося домовитися з Україною. Австрія пропонує надати рутенам у Галичині автономію, регіон Холма передати Україні та завдяки цьому отримати від цієї країни поставки зернових. Українці зазначають, що дадуть (очевидно, зерна – Б.С.) скільки зможуть».⁹

Талаат-паша повідомляв також: «У той час, коли тривають переговори з приводу правового статусу рутенів на Галичині, він

8 Kırımlı H. *Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21*. – S. 202.

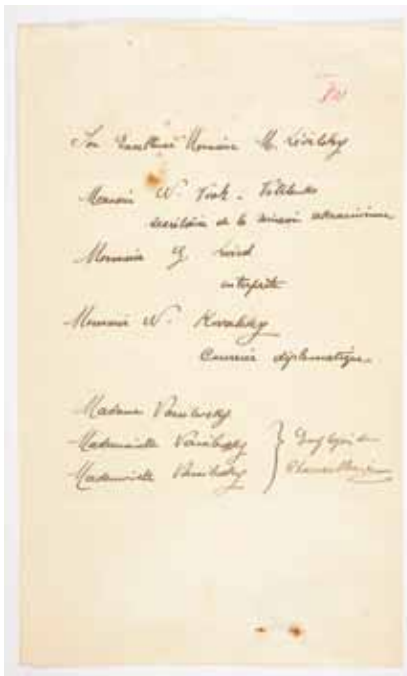
9 Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt. III. – S. 127.

уже домовився підписати угоду з українцями 8 лютого».¹⁰

Поруч із цим турецька делегація розраховувала заручитися підтримкою України для мусульманських державних утворень на Кавказі та в Криму, де вже на той час кримські татари сформували свій національний парламент – Курултай. Про це Талаат-паша повідомляв телеграмою на ім'я Енвера-паші 1 лютого 1918 року. При цьому турецький представник у Брест-Литовську зазначав, що слід очікувати від більшовицької Росії відновлення імперських амбіцій і спроб упередити спроби народів відділитися та проголосити свою незалежність. Вихід із цієї ситуації він убачав у введенні на територію України німецьких військ, які мали звільнити її землі від більшовиків.¹¹

У результаті цих переговорів 9 лютого 1918 р. в УНР та Центральні держави уклали Мирний договір, відповідно до положень якого між сторонами встановлювалися дипломатичні відносини, кожна зі сторін відмовлялася від претензій і вимог щодо виплати якихось компенсацій за збитки, передбачалося здійснення обміну військовополоненими та налагодження торговельно-економічних відносин.¹²

Киримли Х. стверджує, що підписання Брест-Литовського мирного

договору між Центральними Державами та новоутвореною Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р. стало першим кроком до закінчення війни на Східному фронті. Вказаний історик справедливо відзначає, що цей договір став першим визнанням незалежності України, яка не лише отримала міжнародне визнання, а й здобула серйозну військову підтримку, головним чином з боку Німеччини та Австро-Угорщини проти більшовицької Росії, що окупувала майже всю українську територію.¹³

На переговорах важливим питанням постало підписання окремих угод між Україною та чотирма союзними державами. Троцький особливо намагався цьому перешкодити. Однак турецька делегація нагадала проголошені радянською стороною ще на початку переговорного процесу принципи «права нації на самовизначення» і визнала за

українською стороною виключне право самій вирішувати свою долю.¹⁴

Переговори між українською та турецькою сторонами пройшли в дружній атмосфері та завершилися підписанням угоди про мир і дружбу, щоправда, уже на інших умовах, ніж у 1651-1654 та 1669-1683 рр., коли Українська держава знаходилася під протекторатом султана.¹⁵

Додаткова угода до мирного договору, укладеного 9 лютого 1918 р., зазначала, що уповноважені Української Народної Республіки та Центральної Ради Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський і уповноважені Туреччини Талаат-паша, Великий Візир і міністр внутрішніх справ, член Оттоманської Палати Ібрагім Хаккі-паша, колишній Великий Візир, сенатор, амбасадор у Берліні Ахмат Нессімі Бей, міністр закордонних справ, член Оттоманської Палати Ахмет Іззет-паша згодні урегулювати окремі справи, які не були докладно встановлені в документі за участю чотирьох держав. Ішлося, зокрема, про заснування консульських установ і підготовку консульської конвенції між двома країнами, продовження тимчасового торговельного режиму, налагодження поштово-телеграфних зносини, визнання прав покривджених у своїх правах унаслідок воєнних дій громадян обох держав, повернення на батьківщину військовополонених і

негайне звільнення цивільних інтернованих.¹⁶

Таким чином, додатковою угодою до мирного договору від 12 лютого 1918 р. Туреччина визнала Україну як повністю незалежну державу, що передбачало встановлення дипломатичних відносин, направлення послів і відкриття консульських установ у обох країнах. У цьому зв'язку турецький історик А.Н. Курат зазначає, що створення на півночі Чорного моря незалежної України мало важливе значення для Туреччини, оскільки з розвалом Російської імперії усулася багатосотрічна загроза для Стамбула та Босфору. А Україна, що на той час перебувала в стадії державного формування, не становила жодної небезпеки для Туреччини, і Османська імперія була в змозі надавати підтримку створенню в Криму татарсько-тюркської держави та за необхідності навіть направляти туди військову допомогу, чим постійно могла упереджувати можливість спроб України встановити гегемонію на Чорному морі. Тому, очевидно, підписання в Брест-Литовську договору з Україною отримало схвальні відгуки в турецькій пресі.¹⁷

Відповідно до Берестейської угоди Україна повинна була направити до Стамбула дипломатичного представника. Поряд із представленням там державних інтересів наші дипломати повинні були обстоювати права місцевих українців. На посаду посла було тимчасово призначено Миколу Левит-

¹⁰ Ibid. – S. 128.

¹¹ Kirimli H. *Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic. – 1918-21. – S. 202.*

¹² Ibid. – S. 203.

¹³ Ibid. – S. 201.

¹⁴ Kurat A. *Türkiye ve Rusya XVIII. – S. 375, 376.*

¹⁵ Ibid. – S. 385.

¹⁶ ЦДАВОВУ: Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр.75. – Арк. 55-58.

¹⁷ Kurat A. *Türkiye ve Rusya XVIII. – S. 389.*

ського. Це рішення українського уряду було направлено Великому Візирові Талаату-паші 8 квітня 1918 року. Микола Левитський прибув до Стамбула 19 квітня 1918 року. Уже наступного дня, як повідомляли інформаційні агенції з Константинополя, керівник одного з відділів МЗС Туреччини Мухтар Бей зустрівся з ним. Для преси тоді ж було поширено заяву: «Левитський є назначений провізоричним послом і буде вести переговори щодо улаштування дипломатичних відносин з Туреччиною, після чого вирішиться ступінь Українського заступництва».¹⁸

Під час ратифікації зазначеної угоди в Меджісі Мебусані турецькі

18 ЦДАВОВУ: Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 10.

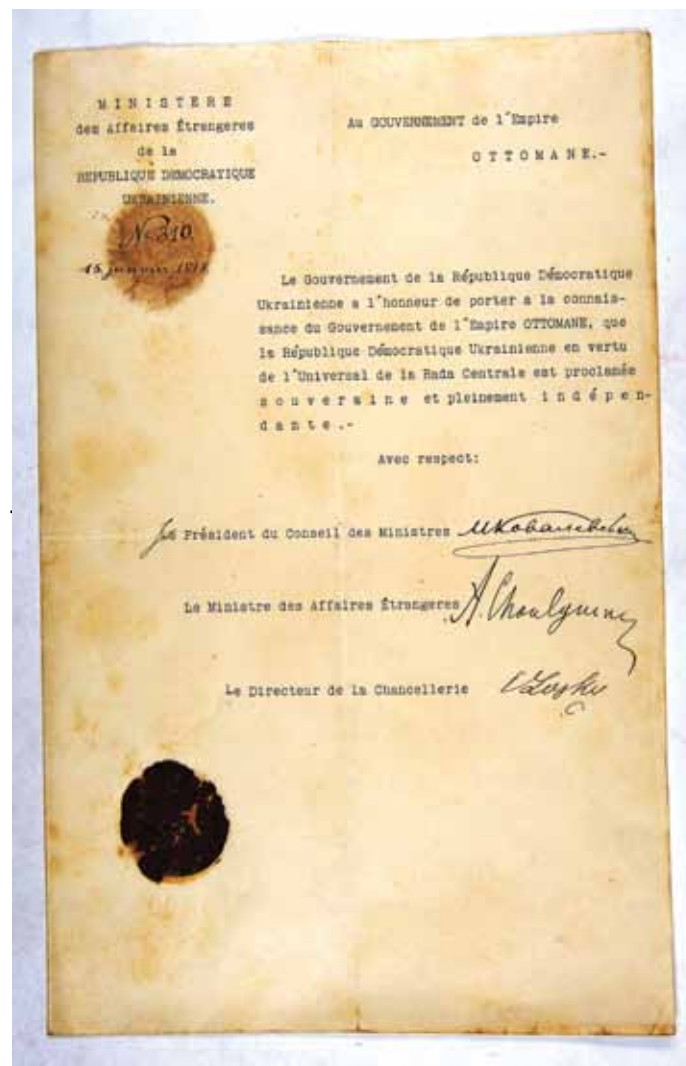
депутати зустріли оваціями доповідь міністра закордонних справ Ахмеда Несім-бея, оскільки це був перший (переможний) договір за три з половиною роки виснажливої війни. Аргументуючи позицію турецької делегації та Центральних держав на переговорах у Бересті, турецький міністр наголосив на економічній складовій документа, звернувши увагу на те, що Україна зобов'язувалася здійснювати постачання сільськогосподарської та військової продукції в Туреччину, зокрема, зернові, худобу, вугілля та залізо. Це був новий підхід для економіки країни, що перебувала в економічній блокаді з боку країн Антанти.¹⁹

19 Kırımlı H. *Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic. 1918-21.*

Хоча відносини між двома країнами були не тривалими, що обумовлювалося короткочасністю та драматизмом історії української державності в цей період, у Туреччині чітко усвідомлювали важливість становлення незалежності України та всіля-

ко демонстрували її підтримку.

Є всі підстави вважати, що підвалини відносин стратегічного партнерства, які Україна й Туреччина успішно розвивають нині, були закладені саме в той непростий, буремний період.

АНОТАЦІЯ

Автор аналізує історію відносин України й Туреччини в період Першої світової війни. Подані історичні факти дають змогу оцінити роль Туреччини в боротьбі України за незалежність. Є всі підстави вважати, що основи нинішніх добросусідських відносин України й Туреччини були закладені в той непростий період.

Ключові слова: Туреччина, Україна, незалежність, державність, війна.

АННОТАЦИЯ

Автор анализирует историю отношений Украины и Турции в период Первой мировой войны. Представленные исторические факты позволяют оценить роль Турции в борьбе Украины за независимость. Есть все основания полагать, что основы сегодняшних добрососедских отношений Украины и Турции были заложены в тот непростой период.

Ключевые слова: Турция, Украина, независимость, государственность, война.